

УДК 316.4

*О.В. Мазурик, канд. соціол. наук
Донецький державний університет управління*

СОЦІАЛЬНИЙ АУДИТ: ПОТЕНЦІЙНІ МОЖЛИВОСТІ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЗАСТОСУВАННЯ В УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

У статті розкриваються потенційні можливості нового явища в українському діловому, суспільному і науковому житті – соціального аудиту. Зроблений висновок про те, що широке застосування соціального аудиту може істотно розширити можливості практичного застосування соціологічного знання для вирішення насущних проблем українського суспільства.

Ключові слова: соціальний аудит, соціальні відносини.

Актуальність та постановка проблеми. Поняття «соціальний аудит» все частіше з'являється у виступах політиків і громадських діячів, бізнесменів та учених. Переглядаючи інтернет-ресурси офіційних сайтів Президента, Верховної Ради, Уряду, наукових і бізнес-журналів [див., наприклад, 1; 2], можна знайти багато посилань на необхідність проведення аудиту в тій чи іншій сфері життєдіяльності. Це свідчить про те, що реалії сьогодення з усією очевидністю виявляють необхідність аудиту соціальної діяльності органів влади, підприємств і організацій різних форм власності, а отже й необхідність наукової розробки тематики, пов'язаної з ним. Але привертає увагу той факт, що вимоги на проведення того чи іншого виду не фінансового (соціального) аудиту носять, скоріше, декларативний характер, оскільки не розкрита його сутність і зміст, не прописані механізми його проведення, не зазначені конкретні виконавці. Яскравим прикладом невизначеності може слугувати завдання «...проведення науково-технологічного аудиту державних наукових і науково-дослідних установ та організацій з метою комплексної оцінки їх інтелектуального капіталу, визначення технологій, вивчення досвіду і здобуття знань, які мають комерційний потенціал, концентрації їх спрямованості на виконання завдання з побудови інноваційної моделі розвитку», поставлене в Програмі діяльності Уряду "Український прорив: для людей, а не політиків" [1]. Тому існує нагальна потреба в якнайшвидшій методологічній та методичній розробці основ соціального аудиту, визначенні його змістовних елементів та характеристик, місця в системі соціального управління та правового забезпечення його проведення.

Певний приклад у цьому напрямі показують нам росіяни. Протягом останніх років було проведено декілька міжнародних науково-практичних конференцій, розроблено та прийнято Російську концепцію соціального аудиту і, нарешті, у 2008 р. у світ вийшов перший фундаментальний підручник «Соціальний аудит» для системи вищої професійної освіти.

Ступінь розробленості проблеми. Аналізуючи результати наукових досліджень з даної проблематики, слід визнати, що теоретичних джерел, в яких безпосереднім чином ставляться і розкриваються проблеми соціального аудиту, явно недостатньо, хоча в зарубіжних та вітчизняних наукових джерелах зустрічається велика кількість матеріалу, де описуються різні види аудиту: трудовий аудит, управлінський, операційний, організаційний, кадровий, аудит персоналу, законодавства, у сфері трудових відносин, технологічний, науково-технологічний, екологічний тощо, які так чи інакше можна віднести до аудиту соціального.

Велика кількість різних видів соціального аудиту призводить до різного його тлумачення. Наприклад, у ряді європейських країн під соціальним аудитом розуміється передусім аудит у трудовій сфері. Так, на думку Р. Ватьє, ініціатора соціального аудиту у Франції і президента міжнародного Інституту соціального аудиту, соціальний аудит – це інструмент керівництва, управління і способу спостереження, який, за аналогією з фінансовою або бухгалтерською ревізією, дає можливість оцінити здатність підприємства або організації управляти соціальними проблемами, що викликані його професійною діяльністю. П. Канду також визначає соціальний аудит як незалежну діяльність зі спостереження, аналізу, оцінки і вироблення рекомендацій стосовно управління соціальними проблемами, що дозволяє здійснити діагностику і виявити причини цих проблем, оцінити їх значущість і, врешті, сформулювати рекомендації щодо конкретних шляхів вирішення цих проблем. Інше визначення “соціального аудиту” дають А. Куре та Ж. Ігаленс. Вони вважають, що соціальний аудит ставить за мету аналізувати певні чинники соціальних ризиків у діяльності підприємства (наприклад, ризик порушення закону і внутрішніх правил, ризик непристосованості кадрової політики організації до очікувань персоналу, ризик неадекватності потреб у людських ресурсах, ризик неухваги до соціальних проблем) та пропонувати рекомендації щодо їх скорочення [3].

Серед останніх робіт зарубіжних колег, в яких продовжується розробка соціального аудиту, можна назвати дослідження М. Боне та Е. Бека стосовно предмета, принципів, інструментів соціального аудиту та перспектив його розвитку [4], А.М. де Буасландель та Ж.-М. Естев з питань соціально-економічного аудиту на локальному рівні підприємств в умовах конкуренції [5], С. Буссарє з її закликом до власників дрібних та середніх підприємств не недооцінювати соціальний аудит на фоні ризиків та безпеки [6] тощо.

У роботах російських науковців соціальний аудит розглядається як елемент управлінської системи, проте спостерігається різноманіття підходів до його визначення та тлумачення. Так, у працях І. Кулінцева, К. Абдурахманова,

Ю. Одегова, О. Митрофанова, П. Шлендера та ін. спостерігається певна синонімізація понять соціального, кадрового, управлінського аудиту. Р. Мелікьян і Р. Колосова розглядають соціальний (трудоий) аудит як систему заходів щодо збору інформації й оцінки на цій основі ефективності діяльності підприємства з організації праці та регулювання соціально-трудоих відносин. Не можна обійти увагою концепцію соціального аудиту, розроблену ученими Російської академії праці і соціальних відносин. Так, на думку О. Шулуca і Ю. Попова, соціальний аудит – це спосіб всебічної та об'єктивної оцінки стану соціальних відносин на різних рівнях (корпоративному, муніципальному, галузевому, регіональному, національному), який дозволяє виявити потенційні загрози погіршення соціального клімату, розкрити резерви розвитку людських ресурсів.

Серед українських дослідників, які безпосередньо займаються соціальним аудитом або мають дотичні наукові інтереси в цій сфері, можна назвати А. Андрющенко, О. Балакіреву, О. Прогнімак, О. Іщенко, О. Касперовича, Є. Сірого, С. Буко та ін., які розглядають соціальний аудит через призму проблем соціально відповідального бізнесу, корпоративної соціальної відповідальності, як механізм оптимізації управління розвитком соціальної сфери тощо [7].

Зрозуміло, що теоретико-методологічна розробка соціального аудиту в рамках соціологічного підходу явно недостатня, пов'язана з певними методологічними труднощами і може викликати в дослідників, за словами Г.Г. Татарової, «методологічну травму» [8]. Проте, потенційні можливості, потреби та перспективи застосування соціального аудиту в українському суспільстві настільки великі, що заслуговують на більшу увагу з боку соціологічної спільноти.

Виходячи з цього, **метою** даної статті є подальша теоретико-методологічна розробка соціального аудиту як нового концептуального підходу до вивчення та системного дослідження соціальної реальності.

Виклад основного матеріалу. Ідея соціального аудиту виношувалася дослідниками впродовж десятиліть, але тільки в 90-х рр. минулого сторіччя вона реалізувалася в країнах із розвиненою ринковою економікою. Ініціатором соціального аудиту на Заході став приватний бізнес, який виявив явну зацікавленість в об'єктивному і високопрофесійному обстеженні соціальних відносин на своїх підприємствах.

Процедура проведення соціального аудиту доволі проста й прозора. Керівництво підприємства підписує з професійними аудиторами угоду про проведення соціального обстеження. Невелика група зовнішніх (незалежних) аудиторів за декілька тижнів (місяців), спираючись на відповідні інформаційні технології, здатна провести аудит відповідності професійних якостей менеджера його функціям, заробітної платні – трудовому законодавству, умов праці – нормам безпеки і екологічним умовам і т.д. Це допомагає розкрити причини соціальної напруженості, з'ясувати думку персоналу про своїх керівників тощо. Результати соціального аудиту дозволяють керівнику підприємства намітити і обґрунтувати програму підтримки системи соціальних відносин у нормальному стані.

Підвищений інтерес приватного бізнесу до соціальних відносин обумовлений тим, що людські ресурси стали вирішальним чинником в економічному розвитку. Інвестиції в людський капітал увійшли до категорії «рентабельних». Соціальна функція підприємництва тепер усе більшою мірою обумовлює функцію економічну (отримання прибутку), тож бізнес став зацікавленим в об'єктивному обстеженні зовнішніми аудиторами соціальних відносин на своїх підприємствах. Але менеджери не завжди готові розповісти всю правду про соціальні проблеми, які існують на підприємстві, а часом їм просто бракує професіоналізму, щоб об'єктивно розібратися у всіх тонкощах соціальних відносин. Профспілки ж, виконуючи свою основну функцію захисту інтересів найнятих робітників, із зрозумілих причин схильні перебільшувати фінансові можливості підприємства і його господаря.

У сучасних умовах одержати економічну вигоду можливо за умови мінімізації соціальних ризиків. Практика показала, що витрати на соціальний аудит дуже швидко окупляються, тобто не загрожують економічній вигоді.

Висока якість продукту, його інноваційний характер, позитивний імідж підприємства – сьогодні це ключові чинники в конкурентній боротьбі. І тут інформація, яку дає соціальний аудит, необхідна для раціонального управління потенційними можливостями персоналу.

Усе більшого значення набуває морально-етичний імідж підприємства в очах споживачів і всього суспільства як важливий конкурентний чинник. Споживач віддає перевагу продукту нефальсифікованому, виробленому на підприємствах, де не використовується праця некваліфікованого персоналу, малолітніх дітей, не порушуються правила вимоги щодо збереження навколишнього середовища і т.п. Виявлення цих соціальних стандартів – одна з функцій соціального аудиту.

Особливо слід підкреслити зацікавленість у соціальному аудиті великих корпорацій. В умовах глобалізації ТНК стали основними гравцями на світових ринках. Природно, що соціальна сертифікація їх продукту дозволяє їм завойовувати нові зарубіжні плацдарми.

Закладені в соціальному аудиті можливості ефективного контролю, перевірки і верифікації дій і рішень з питань управління соціальними програмами, відпрацювання дієвого механізму "зворотного зв'язку" органів влади з населенням відповідають цілям підвищення добробуту народу, оптимізації соціальних відносин в суспільстві.

Останніми роками соціальний аудит став поширюватися і в пострадянських країнах. Його ініціаторами стали передусім великі корпорації, які керувалися тими ж прагматичними міркуваннями, що й фірми на Заході. На нашу думку, соціальний аудит як інструмент регулювання соціальних відносин дуже необхідний і для України.

Результати соціального аудиту, якщо зробити їх відкритими для громадськості, могли б дати значно реальнішу картину стану нинішніх соціальних відносин, ніж це подається офіційними органами. Прозорість результатів незалежного аудиторського обстеження може стати важливим інструментом спостереження

за реалізацією державних соціальних програм. Нарешті, результати соціального аудиту могли б зробити свій внесок в антикорупційну боротьбу, перипетії якої час від часу відлунують у різних засобах масової інформації, але не засвідчують її високої ефективності.

Об'єктивна потреба в соціальному аудиті спонукала групу російських учених Академії праці і соціальних відносин розробити Концепцію російської моделі соціального аудиту, яка має суттєві відмінності порівняно з її зарубіжними аналогами.

Розробники проекту Концепції української моделі соціального аудиту [9] взяли за основу російську модель. Зрозуміла певна логіка її авторів – Україна і Росія мають схожі труднощі економічного та соціального плану. І хоча на ментальному рівні український «прагматизм» значно ближче до західного типу (що логічно мало б знайти своє відображення в українській моделі), у даному разі краще мати б і напрацьовувати певний досвід соціального аудиту за таким проектом, аніж не мати ніякого. Отже, основна відмінність української (читай російської) концепції полягає в тому, що соціальний аудит розглядається інтегрованим у систему соціального партнерства. Це означає, що замовниками соціального аудиту можуть виступати не тільки власники або керівники підприємства, але й соціальні партнери (працедавці, профспілки, представники органів влади і неурядових організацій).

Ось тут у деяких аналітиків [10] і виникає питання: а чи не утопія це? Адже власник прагне одержати прибуток шляхом економії оплати праці, інтенсифікації трудового процесу, жорсткого контролю використання робочого часу й інших добре відомих прийомів, які були поширені на ранніх стадіях «дикого» капіталізму. А працівники, вимагаючи підвищення заробітної платні чи покращення умов праці, неминуче претендують на частину прибутку. Про який соціальний консенсус тут можна говорити?

Але в наші дні з'явився й інший підхід до оцінки ефективності підприємства, який суттєво змінює характер відносин між працедавцем і найманими працівниками. Життєздатність підприємства все більшою мірою починає залежати від конкурентоздатності, яка формується в ході реалізації стратегії, розрахованої на довготривалий і стійкий розвиток.

Боротьба за конкурентоздатність підприємства може бути чинником, що об'єднує всіх учасників загальнокорпоративної діяльності. У цьому контексті соціальний аудит стимулює зацікавленість у досягненні взаєморозуміння, значною мірою знімає як нагнітання популістських вимог з боку радикально налаштованих профспілкових діячів, так і прояви невиправданого егоїзму працедавців. Іншими словами, соціальний аудит дозволяє обом сторонам відмовитися від силових методів боротьби і добиватися балансу інтересів на основі досягнення соціального консенсусу.

Важливою особливістю української моделі соціального аудиту є і те, що вона носить багаторівневий характер. Якщо на Заході соціальний аудит має місце в основному на корпоративному рівні, тобто на рівні господарюючого суб'єкта, то

в Україні аудиторське обстеження могло б здійснюватися і на регіональному, галузевому, територіальному, загальнодержавному рівнях.

Якщо бізнес буде більш осмислений, більш націлений проводити свої соціальні програми, навіть у тому ж обсязі, що й сьогодні, громадська думка стане мінятися. Якщо інвалід або ветеран знатиме, що він отримує допомогу саме від бізнесу, рано чи пізно це до чогось приведе. Якщо робітник, який працює на підприємстві, зрозуміє, що його сприймають не тільки як робочу силу, але і як члена колективу, а працедавець піклується (звичайно, в межах економічних можливостей) не тільки про нього, але і про членів його сім'ї, зміни в суспільній свідомості почнуться обов'язково [11].

Соціальний аудит може бути застосований не тільки у сфері економіки. Наприклад, застосування принципів соціального аудиту в ході модернізації державного управління у Великій Британії сприяло розробці "системи оцінки компетентності", яка визначає якості, необхідні вищим держслужбовцям. Її застосування дає об'єктивні підстави для найму, просування, заохочення і, не в останню чергу, підготовки та розвитку людських ресурсів. Вона також установлює критерії для проведення кругової атестації (її проходять усі співробітники вищих ступенів державної служби, які займають 3 тис. вищих посад, включаючи постійних секретарів). Це варіант гласності, можливо, не завжди приємний для посадовців, але явно ефективний. В результаті проведеної роботи збільшилася частка жінок на вищих державних постах та частка співробітників, що представляють національні меншини [12]. Як слушно зауважують наші колеги, питання не в тому, щоб за допомогою соціального аудиту забезпечити працівникам рівність можливостей і справедливість (хоча, безумовно, це теж дуже важливо), а в тому, щоб стимулювати їх до нестандартних рішень та освоєння нових методів роботи і, таким чином, до підвищення корпоративної культури державного управління. І це також є актуальним для української дійсності.

Слід підкреслити, що існує принципова відмінність між «суспільним» і «державним» аудитом. Державний аудит носить обов'язковий характер і найчастіше застосовується там, де явно порушуються правові норми переважно фінансового характеру. Соціальний аудит – це суто добровільна угода між соціальними партнерами, яка покликана підвищити роль інститутів громадянського суспільства в регулюванні соціальних відносин.

І ще про один надзвичайно важливий, суспільно значущий аспект соціального аудиту. Розвиток соціологічного знання про соціальний аудит значно розширює методологічне поле соціології. Те, що сучасне соціологічне знання – явище складне, важко вловлюється у своїй єдності, а «диференціація соціологічного знання – універсальна тенденція і навіть закономірність» є очевидністю, констатують багато науковців [8, с. 3]. Певною мірою введення в соціологічний обіг нового поняття «соціальний аудит» сприяє подальшій диференціації соціологічного знання. Але в даному випадку ми погоджуємося з Г. Татаровою, яка стверджує, що це не руйнує методологічну тканину соціології, а лише забарвлює її у різні кольори [8, с. 4].

Звичайно, соціальний аудит, як і будь-яке нове явище, зустрічає на своєму шляху якщо не опір, то, в усякому разі, певну настороженість. Ще належить провести велику роз'яснювальну роботу, щоб «перекласти» концептуальні положення мовою, доступною урядовцям, підприємцям і профспілковим діячам. Це тим більше важливо, бо дотепер соціальні партнери зберігають стереотипні уявлення один про одного: бізнес побоюється використання соціального аудиту як однієї з форм втручання держави в його справи, вважає, що можна обійтися без профспілок. Деякі профспілкові діячі переконані, що на власників можна вплинути тільки силовими методами.

Соціальний аудит не має ще самостійної правової бази, а без цього аудиторські обстеження можуть перетворитися на одну з форм тіньових операцій.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Таким чином, мова йде не про те, щоб форсувати процес формування соціального аудиту на різних рівнях та в різних сферах життя суспільства. Це справа часу. Але вже зараз можна сміливо починати з простіших форм соціального аудиту: часткового (за окремими проблемами), внутрішнього (силами фахівців самого підприємства). Соціальний аудит можна починати і з окремими соціальними партнерами (профспілками, представниками органів місцевої влади і неурядових організацій). Ці перші кроки створюють базу для переходу до соціального аудиту, інтегрованого в систему соціального партнерства.

1. Програма діяльності Уряду "Український прорив: для людей, а не політиків" [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=104231107&cat_id=47292901.
2. План дій Україна – Європейський Союз [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/printable_article?art_id=12853472.
3. Колбасов И.В. Диагностический метод аудита в сфере управления человеческими ресурсами как средство повышения эффективности организации [Електронний ресурс]/ И.В. Колбасов // Управление персоналом – 2008. – № 10. – Режим доступу до журн. : <http://www.hrm21.ru/rus/actual/?action=show&id=4023>.
4. Bonnet M. Audit social, audit socio-economique. Perspectives et positionnements / M. Bonnet, E. Beck [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.globecsi.ru/Articles/2007/Bonnet_Beck.pdf.
5. Boislandelle H.M. Audit socio-economique d'un reseau local d'entreprises [Електронний ресурс]/ Н.М. Boislandelle, J.-M. Esteve. – Режим доступу : http://www.globecsi.ru/Articles/2007/Boislandelle_Esteve.pdf.
6. Boussaguet S. Repreneurs de PME: ne sous-estimez pas l'audit social! [Електронний ресурс] / S. Boussaguet. – Режим доступу : <http://www.globecsi.ru/Articles/2007/Boussaguet.pdf>.
7. Мазурик О.В. Соціальний аудит в системі соціального управління / О.В. Мазурик, Т.В. Єрскова // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства : зб. наук. пр. – Х. : ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2008. – С. 230–233.
8. Татарова Г.Г. Методологическая травма социолога. К вопросу об интеграции знания / Г.Г. Татарова // Социол. исслед. – 2006. – № 9. – С. 3–11.
9. Концепція формування національної моделі соціального аудиту (проект) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.lir.lg.ua/Konzep_naz_model.htm.

ЕКОНОМІКА

10. *Попов Ю.Н.* Социальный аудит : новая утопия или эффективный инструмент? [Электронный ресурс] / Ю.Н. Попов. – Режим доступа : // http://www.ng.ru/ideas/2008-11-17/9_audit.html?insidedoc
11. *Гонтмахер Е.* Хорошая репутация – фактор, повышающий капитализацию компании [Электронный ресурс] / Е. Гонтмахер // Человек и труд – 2004. – № 3. – Режим доступа до журн. : <http://www.chelt.ru/2004/3-04/gontmaxer304.html>.
12. Модернизация государственного управления в Соединенном Королевстве [Электронный ресурс] // Человек и труд – 2002. – № 1. – Режим доступа до журн.: <http://www.chelt.ru/2002/1-02/uk-gosuprav-1.html>.

Подано 29.10.09

О.В. Мазурик, канд. социол. наук

СОЦИАЛЬНЫЙ АУДИТ: ПОТЕНЦИАЛЬНЫЕ ВОЗМОЖНОСТИ И ПЕРСПЕКТИВЫ ПРИМЕНЕНИЯ В УКРАИНСКОМ ОБЩЕСТВЕ

В статье раскрываются потенциальные возможности нового явления в украинской деловой, общественной и научной жизни – социального аудита. Сделан вывод о том, что широкое применение социального аудита может существенно расширить возможности практического применения социологического знания для решения насущных проблем украинского общества.

Ключевые слова: социальный аудит, социальные отношения.

Mazuryk O.V., Candidate of Socio. Sci.

SOCIAL AUDIT: POTENTIAL OPPORTUNITIES AND PROSPECTS OF USAGE IN UKRAINIAN SOCIETY

Abstract: In the article the potential of a new phenomenon in the Ukrainian business, social and academic life - the social audit is revealed. It was also concluded that the widespread use of social audit can significantly extend the ability of practical application of sociological knowledge to solve urgent problems of Ukrainian society.

Key words: social audit, social relations.